

KAPITEL 9 / CHAPTER 9⁹
HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ANALYSIS OF EDUCATIONAL AND UPBRINGING IDEAS IN THE WORKS OF UKRAINIAN WRITER-EDUCATORS FOR THE SYSTEM OF LIFELONG EDUCATION

DOI: 10.30890/2709-2313.2025-45-01-041

Вступ.

Безперервна освіта як педагогічна категорія ґрунтується на ідеї наступності, спадкоємності та діалогу поколінь, що забезпечує гармонійний розвиток особистості впродовж усього життя. У цьому контексті особливого значення набуває історико-педагогічний досвід, який дозволяє осмислити витoki сучасних освітніх концепцій та їх культурно-національне підґрунтя. Як зазначає О. Сухомлинська, історія педагогіки є не лише хронікою освітніх подій, а «простором цінностей, ідей і смислів, актуальних для кожної нової епохи» [4.с.113].

В українській традиції важливе місце в розвитку педагогічної думки належить письменникам-педагогам - діячам, які поєднали художню творчість із активною освітньою та просвітницькою діяльністю. Їхній доробок формувався в умовах національного та культурного пригнічення, що зумовило особливу увагу до виховання національної свідомості, моральних і духовних цінностей, любові до рідної мови та культури [1.с.60].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення педагогічних ідей українських письменників-педагогів Західної України в контексті сучасного розуміння безперервної освіти, а також потребою актуалізації їхньої навчально-методичної спадщини для освітньої практики сьогодення.

Метою статті є здійснити історико-педагогічний аналіз ідей навчання і виховання у творчості українських письменників-педагогів Західної України та визначити їх значення для розвитку системи безперервної освіти.

Для проведення дослідження використовувалися різноманітні джерела та

---

⁹*Authors: Bahrii Mariia Antonivna*

Author's sheets: 0,67

матеріали, що відображають педагогічні ідеї українських письменників-педагогів. До вхідних даних увійшли: оригінальні твори Луки Данкевича, Олександра Духновича, Юрія Федьковича, Михайла Шашкевича, Івана Франка та інших авторів; навчально-методичні видання (букварі, читанки, підручники, альманахи); науково-педагогічні праці, спогади та публіцистичні матеріали; архівні документи та історико-літературні дослідження, що висвітлюють розвиток освіти в Західній Україні та на Буковині. Надійність даних забезпечується використанням перевірених академічних джерел та сучасних наукових видань, що підтверджено багатократним цитуванням та посиланнями на оригінальні документи. Матеріали були зібрані з бібліотечних фондів, наукових збірників, електронних архівів і публікацій наукових установ. Для аналізу дані були систематизовані за такими критеріями: автор і період творчості, жанрова специфіка твору, педагогічні та виховні ідеї, освітній контекст (початкова, середня, позашкільна освіта). Зведення матеріалів здійснювалося шляхом тематичного та хронологічного аналізу, що дозволило виявити тенденції розвитку педагогічних ідей.

У роботі застосовувалися такі методи дослідження: історико-педагогічний аналіз для вивчення хронології, змісту та педагогічних принципів творів письменників-педагогів; компаративний метод для порівняння ідей українських письменників-педагогів із європейською педагогічною традицією та народною педагогікою; контент-аналіз для систематизації та кодування педагогічних принципів у текстах підручників, букварів і творів для дітей; метод систематизації та узагальнення для формування узагальнених висновків щодо внеску письменників-педагогів у безперервну освіту та навчально-методичне забезпечення; порівняльний історико-дидактичний аналіз для зіставлення ідей виховання та навчання різних авторів і періодів з сучасними освітніми практиками.

Припущеннями дослідження є те, що тексти творів і навчальних посібників відображають реальні педагогічні погляди авторів і впливали на освітню практику свого часу. Деякі архівні матеріали були фрагментарними, тому аналіз

проводився лише за повними або достовірно реконструйованими джерелами. Порівняння з сучасною педагогікою здійснювалося на рівні принципів та методів навчання, а не конкретних програм. Результати дослідження отримано шляхом тематичного кодування, систематизації педагогічних ідей і зіставлення з історичною дійсністю та сучасними концепціями безперервної освіти. Такий підхід дозволив визначити внесок письменників-педагогів у формування навчально-методичного забезпечення, виховання духовних і моральних цінностей та розвиток міжпоколіннього педагогічного діалогу.

Основний текст.

Щодо навчально-методичного доробку письменників-педагогів як складової безперервної освіти, то вагомою складовою діяльності українських письменників-педагогів було створення навчально-методичного забезпечення для різних типів освітніх закладів: початкових шкіл, гімназій, учительських семінарій, позашкільних і дорослих освітніх інституцій. Як наголошує Н. Антоненко, у XIX – на початку XX століття саме письменники часто брали на себе функцію укладачів підручників, оскільки професійна педагогічна наука лише формувалася [4.с.61]. Підручники, читанки, букварі, укладені письменниками-педагогами, були відповіддю на виклики часу: потребу в україномовній освіті, реформування шкільництва в умовах чужих політичних режимів, боротьбу за національну ідентичність. У міжвоєнний період та після 1932 року ці видання набували особливої ваги як засіб збереження мови й культури [7.с.149].

Навчальні книги мали чітко виражену виховну спрямованість. Через художні тексти, фольклорні матеріали, дидактичні оповідання формувалися патріотизм, моральні чесноти, християнські цінності, естетичні смаки, культура праці та здоров'язберезувальні навички. Таким чином, навчально-методичні видання виконували функцію комплексного педагогічного впливу, що є характерною ознакою безперервної освіти [3.с.112].

Початки формування українського підручничого фонду пов'язані з реформами Марії Терезії, яка у 1774 році запровадила обов'язкову початкову освіту. Це спричинило потребу в навчальній літературі, зокрема перекладах

німецьких і польських підручників українською мовою. Перші «Читанки», «Катехізиси» та «Букварі» заклали основу для розвитку національної освітньої традиції [4.с.113].

У XIX столітті українські письменники-педагоги активно зверталися до європейського педагогічного досвіду, зокрема ідей Й. Песталоцці, А. Дістервега, Я. Коменського, адаптуючи їх до національних умов. Це сприяло формуванню власної педагогічної парадигми, у центрі якої перебувала дитина як активний суб'єкт навчання і виховання [1.с.58].

До когорти українських письменників-педагогів Західної України належать Лука Данкевич (Лука з Ракова), О.Духнович, М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький, Ю.Федькович, О.Партицький, А.Крушельницький, О.Барвінський, Марійка Підгірянка, А.Волошин, Ю.Шкрумеляк та інші [7.с.198].

Лука Данкевич (1791-1867), поєднуючи душпастирську, літературну й просвітницьку діяльність, створював поезії та байки, що використовувалися як дидактичний матеріал у читанках. Його твори сприяли формуванню моральних якостей, слухняності, працелюбності, поваги до старших, що відповідало традиціям народної педагогіки [3.с.200]. Він був греко-католицьким священником, літератором і народним просвітителем. Працюючи на парафіях Галичини, він поєднував душпастирську місію з активною освітньо-виховною діяльністю серед селянства. Як зазначає М. Стельмахович, саме сільське духовенство в цей період стало головним провідником ідей народної педагогіки, спрямованої на формування моральних чеснот, працелюбності та християнського світогляду [3.с.201].

Літературна спадщина Луки Данкевича представлена поезіями, байками та дидактичними віршами, які поширювалися в рукописах, передавалися усно та згодом входили до складу шкільних читанок. Ці твори мали чітко виражений повчальний характер і були зорієнтовані на формування базових морально-етичних норм: послуху батькам, пошани до старших, чесності, любові до праці, відповідальності за власні вчинки. У цьому виявляється тісний зв'язок творчості письменника з традиціями української народної педагогіки та християнської

етики. З педагогічного погляду творчість Луки Данкевича має особливу цінність як зразок ранньої дидактичної літератури, що використовувалася в початковому навчанні. Його байки та віршовані повчання виконували функцію навчального матеріалу під час опанування грамоти, розвитку мовлення й формування читацьких навичок у дітей. Таким чином, слово письменника ставало засобом інтеграції навчання і виховання, що є ключовим принципом сучасної концепції безперервної освіти [4.с.113].

Важливо підкреслити, що педагогічні ідеї Луки Данкевича не обмежувалися лише дитячою аудиторією. Його твори були зрозумілими та доступними і для дорослого читача, що сприяло поширенню елементарних освітніх знань і моральних настанов серед широких верств населення. У цьому сенсі діяльність Луки з Ракова може розглядатися як одна з форм позашкільної та народної освіти, спрямованої на виховання особистості впродовж усього життя.

Отже, педагогічна й літературна спадщина Луки Данкевича є важливою складовою історико-педагогічного процесу Західної України. Вона засвідчує, що ще на ранніх етапах розвитку національної школи українські письменники-педагоги усвідомлювали необхідність поєднання навчання з вихованням, а також значення рідного слова як інструменту духовного й культурного розвитку особистості.

Олександр Духнович (1803-1865) є одним із перших професійних педагогів Західної України. Його підручник «Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских» (1857) став важливим етапом у розвитку педагогічної думки регіону. У ньому автор обґрунтував принципи наочності, активності, свідомості, доступності та ґрунтовності знань, наголошував на вихованні через працю й навчання рідною мовою [2.с.148]. Митець належить до когорти так званих «будителів» народу, які розглядали освіту як основний шлях подолання соціальної й духовної відсталості. Він брав активну участь у відкритті та організації понад 70 народних шкіл у краї, дбав про підготовку вчителів і створення навчально-методичного забезпечення для початкової освіти [4.с.118]. Важливим етапом його просвітницької діяльності стало заснування товариства

«Литературное заведение Пряшевское», яке займалося виданням букварів, підручників, читанок, календарів та альманахів для широкого кола читачів.

Особливе значення в історії української педагогіки має праця О. Духновича «Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских» (1857), яку вважають першим системним підручником з педагогіки в Західній Україні. У цій праці автор узагальнив власний педагогічний досвід і теоретичні напрацювання європейської педагогічної науки, адаптуючи їх до потреб народної школи. Структура «Народної педагогії...» (передмова, вступ, 12 розділів і додаток) свідчить про прагнення автора до системності й наукової впорядкованості педагогічних знань. Значну увагу О. Духнович приділяв дидактичним принципам навчання. Провідним він вважав принцип наочності, наголошуючи, що мислення дитини має конкретний характер і потребує опори на чуттєвий досвід. Водночас педагог обґрунтовував принципи активності, свідомості, доступності та ґрунтовності засвоєння знань, які й сьогодні залишаються актуальними для освітньої практики [2.с.149].

Важливе місце у педагогічній концепції О. Духновича посідало виховання через працю. Він наголошував на необхідності формування в дітей практичних умінь і навичок, корисних для повсякденного життя, а також на вихованні працьовитості як моральної чесноти. Освіта, за Духновичем, має бути спрямована не лише на інтелектуальний розвиток, а й на формування відповідального громадянина, здатного працювати задля блага родини, громади та держави. Особливу увагу педагог приділяв ролі рідної мови в навчанні й вихованні. Він послідовно обстоював ідею навчання дітей зрозумілою, народною мовою, розглядаючи її як основу національної ідентичності та духовного розвитку особистості. У цьому аспекті педагогічні ідеї О. Духновича перегукуються з концепціями українських письменників-педагогів інших регіонів та утворюють цілісну систему національно орієнтованої освіти [5.с.91]. З погляду сучасної педагогічної науки діяльність О. Духновича можна розглядати як ранній вияв концепції безперервної освіти. Його праці були адресовані не лише дітям і вчителям, а й батькам, духовенству, широким

верствам населення. Таким чином, освіта постає у нього як безперервний процес морального, духовного й інтелектуального вдосконалення людини впродовж життя [4.с.113].

Значний внесок у розвиток освіти на Буковині зробив Юрій Федькович (1834-1888), якого І. Франко називав «Буковинським Кобзарем» [5]. Його педагогічні ідеї ґрунтувалися на переконанні, що навчання має розвивати здатність дитини самостійно «бачити, думати і говорити». «Буквар для селянських дітей на Буковині» та численні дидактичні оповідання Ю.Федьковича спрямовані на формування моральності, християнських чеснот, любові до праці й рідної землі [6.с.206]. Його педагогічна діяльність була тісно пов'язана з його роботою шкільного інспектора Вижницького повіту, домашнього вчителя та автора навчально-методичної літератури для початкової школи. Перебуваючи безпосередньо в освітньому процесі, він добре усвідомлював реальні потреби народної школи та прагнув реформувати її відповідно до національних і культурних інтересів українського населення Буковини [7].

Важливим аспектом педагогічної концепції Ю. Федьковича було утвердження принципу навчання рідною, народною мовою. Письменник послідовно виступав проти використання «церковного язичія» в шкільній практиці, вважаючи його непридатним для розвитку дитячого мислення та мовлення. Він наполягав на перекладі шкільних підручників живою українською мовою, що, на його переконання, мало сприяти доступності освіти й формуванню національної самосвідомості [4.с.117]. Особливе значення для розвитку початкової освіти має «Буквар для селянських дітей на Буковині», укладений Ю. Федьковичем. У цьому навчальному виданні автор реалізував ідею органічного поєднання навчальних і виховних завдань. До букваря були включені тексти, зокрема авторські, які не лише сприяли засвоєнню грамоти, а й пробуджували в дітей допитливість, розвивали мислення, формували моральні й християнські цінності, любов до праці та рідної землі [6].

Педагогічні погляди Ю. Федьковича ґрунтувалися на переконанні, що

методи навчання мають розвивати самостійність дитини, її здатність «бачити, думати, говорити». З огляду на це він віддавав перевагу таким формам і методам роботи, які активізували пізнавальну діяльність учнів, стимулювали розвиток мовлення та уяви. Ці ідеї перегукуються з положеннями європейської гуманістичної педагогіки XIX століття та випереджають окремі концепції діяльнісного підходу в навчанні [1]. Значну частину творчого доробку Ю.Федьковича становлять твори дидактичного характеру, які дослідники відносять до категорії «виховної лектури». Оповідання «Будь послушний!», «Будь харний», «Лиш правду говори», «Чуже не кивай!», «Порядок ощадок» та інші містять глибоку народну мораль, етнопедагогічні засади виховання, елементи родинної педагогіки. У цих творах закладено ідеали правдивості, працьовитості, поваги до батьків і старших, любові до природи й ближнього, що робить їх актуальними для виховання не лише дітей, а й дорослих читачів [3].

Таким чином, педагогічна й літературна спадщина Юрія Федьковича може бути розглянута як важливий складник системи безперервної освіти. Його твори виконували функцію навчального матеріалу в школі, засобу морального виховання в родині та інструменту просвітництва серед дорослого населення. У цьому виявляється цілісність його педагогічного світогляду та актуальність ідей у сучасному освітньому контексті.

Значення творчості письменників-педагогів для системи безперервної освіти полягало в тому, що педагогічні ідеї українських письменників-педагогів мають виразний міжпоколіннєвий характер. Вони охоплювали не лише дитячу й шкільну освіту, а й позашкільне навчання, самоосвіту дорослих, родинне виховання. Саме тому їхню спадщину можна розглядати як одну з ранніх форм реалізації концепції безперервної освіти в українському контексті [4.с.114]. Навчальні книги й художні твори письменників-педагогів сприяли формуванню цілісної особистості, здатної до морального вибору, громадянської активності та культурної самореалізації. Їхні ідеї залишаються актуальними й сьогодні, зокрема в умовах реформування сучасної освіти.

Варто сказати про родинне виховання і народну педагогіку як основу

безперервної освіти, що є особливістю педагогічної спадщини українських письменників-педагогів та органічне поєднання шкільного навчання з родинним і громадським вихованням. У творах і методичних рекомендаціях акцентувалася роль сім'ї як першої ланки освітнього процесу. Виховання дітей розглядалося як спільна справа школи, родини та громади, що забезпечує безперервність формування особистості [3]. Письменники-педагоги широко використовували елементи народної педагогіки: прислів'я, приказки, легенди, обрядовість, народні пісні. Такі засоби сприяли не лише розвитку мовлення й мислення, а й формуванню ціннісних орієнтацій, національної ідентичності, почуття належності до культурної традиції. Народнопедагогічний компонент ставав своєрідним містком між поколіннями, реалізуючи ідею діалогу епох у межах безперервної освіти [3; 4].

Окремий вимір діяльності українських письменників-педагогів пов'язаний із розвитком позашкільної освіти та самоосвіти дорослого населення. Через читальні, просвітницькі товариства, календарі, популярні книжки й публіцистику вони поширювали знання серед селянства, ремісників, молоді, яка не мала змоги здобути системну шкільну освіту [7]. Такі форми діяльності можна розглядати як ранні прояви освіти дорослих і громадянської освіти. Письменники-педагоги прагнули сформуванню в читача потребу в саморозвитку, критичному мисленні, активній громадянській позиції. Освіта трактувалася ними не як завершений етап, а як процес постійного самовдосконалення, що триває впродовж усього життя.

Також важливим аспектом є гендерний та соціальний виміри педагогічних ідей педагогічних поглядів українських письменників-педагогів та ідея доступності освіти для різних соціальних груп. У їхніх працях простежується прагнення забезпечити рівні освітні можливості для дітей із селянських родин, а також для жінок, що в умовах XIX століття мало прогресивний характер. Зокрема, обстоювалася необхідність жіночої освіти як умови морального й культурного розвитку суспільства [1]. Соціальна спрямованість педагогічних ідей проявлялася у прагненні подолати освітню нерівність, підвищити

культурний рівень народу та підготувати особистість до активної участі в суспільному житті. Ці положення є співзвучними сучасним принципам інклюзивної та соціально орієнтованої освіти.

Висновки.

Сучасна система безперервної освіти потребує опори на національні традиції та історико-педагогічний досвід. Творчість українських письменників-педагогів може бути ефективно використана в освітньому процесі як джерело ціннісних орієнтацій, приклад інтеграції навчання й виховання, а також як матеріал для формування громадянської, моральної й культурної компетентностей. Актуалізація цієї спадщини можлива через включення фрагментів творів до навчальних програм, використання їх у курсах педагогіки, історії освіти, української літератури, а також у позашкільній і неформальній освіті. Такий підхід сприятиме формуванню цілісного освітнього простору, зорієнтованого на ідеї безперервного розвитку особистості [4.с.116].

Історико-педагогічний аналіз творчості українських письменників-педагогів Західної України засвідчує, що їхній доробок є важливим джерелом формування ідей навчання і виховання в системі безперервної освіти. Поєднання художнього слова з педагогічною думкою забезпечило спадкоємність освітніх традицій і створило підґрунтя для розвитку національної школи.

Письменники-педагоги виступили носіями духовних, моральних і культурних цінностей, які передавалися з покоління в покоління, утворюючи своєрідний «діалог епох». Їхня спадщина потребує подальшого осмислення та активного впровадження в сучасний освітній простір як чинник національного й духовного розвитку.